

ÚSTAV PRÁVA A PRÁVNÍ VĚDY

BOROVANSKÉHO 2220/11 • 150 00 PRAHA 5

TELEFON +420604/169198 • EMAIL PODATELNA@USTAVPRAVA.CZ

Zapsaný jako vědecká instituce v rejstříku obecně prospěšných společností vedeném
Městským soudem v Praze v oddíle O 358, IČ: 27200248

Štúdia Ústavu práva a právnej vedy

LV upav-Krit/2005/13

Právny nález vo veci

Platónov Kritón a legitimita práva

I.

Platónove dialógy sú špecifické v tom, že odrážajú názory dvoch mysliteľov. Platóna a Sókrata. To je všeobecne známe. Menej známe a najmä jasné už je, ktorý dialóg odráža názory Platóna a ktorý konkrétne Sókrata. Kritón patrí k starším dialógom, v odbornej literatúre býva označovaný ako dialóg druhej skupiny – projektuje teda názory Sókrata, resp. Platónove názory na Sókrata (čo nemusí byť vždy totožné). To, že ide, resp. by malo ísť o Sókratove myšlienky treba zdôrazniť, aby sme sa vyhli prípadným interpretačným problémom. Platónove názory na polis, zákony, ich spravodlivosť, nachádzame najmä v Ústave a Zákonoch. Tie nebudú ústredným motívom tohoto príspevku.

Samotný dialóg sa odohráva medzi starými priateľmi, Kritónom a Sókratom. Do väzenia po vynesení trestu smrti nad Sókratom prichádza Kritón s jediným cieľom: presvedčiť Sókrata, aby sa vyhol trestu smrti tým, že ujde z väzenia, a využil tak šancu, ktorá sa naskytla odkladom výkonu trestu z náboženských dôvodov. Išlo o mimoriadnu udalosť, obvykle sa v Aténach vykonávali rozsudky ihneď, tentokrát sa však muselo čakať na návrat lode z Délu, kam každoročne Atéňania vypravovali sviatočné posolstvo (kult boha Apollóna).

Kritón predkladá dôvody, pre ktoré by sa Sokratés mal rozhodnúť pre záchranu svojho života. Snaží sa opierať svoje dôvody o konvenčnú morálku: jeho smrťou utrpia nenahraditeľnú stratu jeho priateľa, navyše utrpia hanbu v očiach svojho okolia – že sa nepokúsili o jeho záchranu, vyzýva neopúšťať svojich synov, ale dať im šancu na riadnu výchovu, a napokon, že prijatím trestu dopraje triumf víťazstva svojim nepriateľom, ktorí ho odsúdili. Niežeby Sokrates tieto dôvody nebral do úvahy, on im len neprisudzuje morálnu záväznosť. Sú totiž názormi a mienkami davu, množstva, ktorými sa človek nemôže riadiť, pretože množstvo nie je odborníkom vo veciach spravodlivých a nespravodlivých. Tým je len odborník, rozumný človek (v podtexte Sokrates sám), ktorý vie, že najcennejšie nie je žiť, ale dobre a spravodlivo žiť.

ÚSTAV PRÁVA A PRÁVNÍ VĚDY

BOROVANSKÉHO 2220/11 • 150 00 PRAHA 5

TELEFON +420604/169198 • EMAIL PODATELNA@USTAVPRAVA.CZ

Zapsaný jako vědecká instituce v rejstříku obecně prospěšných společností vedeném Městským soudem v Praze v oddíle O 358, IČ: 27200248

Treba preto skúmať, či Kritónom načrtnuté dôvody sú dobré a spravodlivé, inými slovami, či je spravodlivé vyhnúť sa trestu únikom z väzenia do vyhnanstva, či radšej prijať a zniesť trest stanovený súdom. Raz stanovené a skutočne morálne princípy musia totiž platiť aj vtedy ak majú nepriaznivé dôsledky.

II.

Sókratova argumentácia sa zakladá na premisách, že (1) človek nemá žiadnym spôsobom úmyselne páchať bezprávie, tj. konať nespravodlivo (lepšie bezprávie trpieť než ho páchať – dialóg Gorgias), a (2) je nutné dodržiavať dohody, pokiaľ sú spravodlivé.

Z prvej premisy vyplýva, že nie je správne (spravodlivé) oplácať zlé zlým, bezprávie bezprávím. Činiť bezprávie znamená poškodzovať niekoho. Tým niekým je pre Sókrata v tomto prípade obec a zákony (právny systém). „Predstavme si, - tvrdí Sókratés, - že ako tak chceme odtiaľto utiecť, že by k nám prišli zákony a obec, postavili sa vedľa nás a opýtali sa: „Povedz Sokrates, čo to máš v úmysle učiniť? Nezamýšľaš snáď tým skutkom, o ktorý sa pokúšaš, i nás, zákony, i celú obec, pokiaľ je v tvojej moci, zničiť?“⁴¹ Na prvý pohľad nie je zrejmé, prečo by Sókratov útek z väzenia mal zničiť a rozvrátiť obec (štát) a právny systém. Sókrata však vedie úvaha, že žiadna obec nemôže existovať, ak nie sú v nej rešpektované jej rozhodnutia a vynesené rozsudky. Popierať autoritu nejakého právneho rozhodnutia znamená v Sókratovom svete etického rigorizmu popierať autoritu všetkých rozhodnutí a tak negovať autoritu práva a obce vôbec. Inak povedané, obec a právny systém môže byť zachovaný len bezvýnimčným presadzovaním a dodržiavaním. Ide určite o diskutabilný argumentačný záver. Odporuje totiž bežnej skúsenosti, podľa ktorej neexistuje právny systém, skladajúci sa z noriem, ktoré by neboli z času na čas porušované, bez toho aby v dôsledku toho došlo k nutnej erózii tohto systému, a zániku štátu. Skôr by bolo možné tvrdiť opak: práve štátom riadená náprava porušovania právnych noriem a priebežné efektívne vynucovanie správania subjektov práva v súlade s nimi posilňuje a ospravedlňuje jeho mocenskú autoritu.

To, že bola voči Sokratovi spáchané bezprávie vynesením odsudzujúceho rozsudku a následného trestu nepovažuje Sókratés za dôvod k vlastnému konaniu porušujúcemu právo. Naopak Kritón zastáva stanovisko, podľa ktorého útek z väzenia je obsahovo legitímnym a teda správnym konaním, hoci porušuje platné právo, práve v dôsledku nespravodlivého rozhodnutia obce. Sókratés sa však nemôže mýliť. Na presvedčenie svojho partnera v dialógu používa zámerne vybrané podobenstvo. Zákony pripodobňuje k rodičom vychovávajúcim, vzdelávajúcim a niekedy i trestajúcim svoje deti, pričom deti nemajú rovnaké práva voči rodičom (napríklad v otázke trestania). Zákony a obec majú teda voči občanovi práva, ktoré on nemá voči nim. Užívať násilie voči rodičom nie je dovolené, tým menej je dovolené voči štátu. Občan sa môže snažiť mierumilovne pôsobiť na zmenu obce presvedčovaním a dohovaraním, ale musí činiť všetko, čo

ÚSTAV PRÁVA A PRÁVNÍ VĚDY

BOROVANSKÉHO 2220/11 • 150 00 PRAHA 5

TELEFON +420604/169198 • EMAIL PODATELNA@USTAVPRAVA.CZ

Zapsaný jako vědecká instituce v rejstříku obecně prospěšných společností vedeném Městským soudem v Praze v oddíle O 358, IČ: 27200248

prikáže, „musí kludne trpieť a ak niečo prikazuje, či sú to rany alebo väzba, alebo keď vedie do boja, kde má človek byť ranený alebo padnúť, musí sa tak urobiť a tak je to spravodlivé.“ⁱⁱⁱ

Vzťah občan - štát je teda asymetrický. Ale v Sókratovom móde vnímania rozhodne správny a spravodlivý. Z dnešného pohľadu ide o problematické stanovisko. Moderné pojetie legitimacy štátnej moci sa odvodzuje od suverenity ľudu (občanov samotných), od ktorých všetka štátna moc a následne aj právo pochádza.ⁱⁱⁱ Občan je teda zdroj, pôvodca, tvorca štátnej moci a práva. U Sókrata naopak, obec a zákony tvoria, vychovávajú, vzdelávajú občanov („Nie je snáď pravda, že sme Ťa my (obec a zákony – pozn. aut.) najskôr priviedli na svet a skrze nás si vzal tvoj otec tvoju matku a teba splodil?“^{iv}). Z celého dialógu preniká silná spätosť človeka a svojej obce, čo je pre antického človeka nesmierne silné puto. Prvotnosť obce a nie jednotlivca, schopnosť stať sa človekom len v rámci svojej komunity, nám pripomínajú súdobé dialógy liberalizmu a komunitarizmu. Staroveký antický príbeh videný cez prizmu moderných prúdov myslenia sa naraz stáva omnoho prítomnejším.

Sókrata nezaujíma proces vzniku mocenskej autority ako nutná podmienka jej legitimacy. Legitimita obce je skrátka daná (v zmysle tradičného panstva M. Webera). Samotná existencia obce, ktorá má zákony, je, povedané slovami S. M. Lipseta, dostatočnou podmienkou vytvorenia a udržania presvedčenia o primeranosti a oprávnenosti politických a právnych inštitúcií.

V rámci druhej premisy Sókratove argumentácie žiada dodržiavať spravodlivé dohody občana so štátom a zákonmi. Každý občan samotným faktom pobytu, existencie v priestore obce uzaviera s obcou a zákonmi tichú dohodu. Jej obsahom je bezvýnimčný záväzok dodržiavať právo a všetky rozhodnutia obce bez ohľadu na ich obsah. Zákony obce nebránia a nebránili nikomu, ani Sókratovi opustiť Atény v prípade, že s nimi nesúhlasil. Mohol tak kedykoľvek urobiť a odísť tam, kde by mu zákony vyhovovali viac. Ak však ale zostal, uzrozumený s tým, aké zákony v obci platia, akým spôsobom je obec spravovaná, uzavrel s obcou dohodu, že bude činiť všetko čo prikáže, a ak nie, musí prijať trest.

Spĺňa však táto dohoda podmienku druhej premisy, že je spravodlivá? Určite áno, tvrdí v Kritónovi Sókratés. Uzavrel predsa túto dohodu bez nátlaku, nebol pri nej oklamaný, nebol donútený rozhodnúť sa v krátkom čase, mohol obec kedykoľvek počas svojho 70 – ročného života opustiť. Na otázku, či uzavretá dohoda dodržiavať to čo bolo dohodnuté, niekoho skutočne zaväzuje k tomu, aby akceptoval nespravodlivý trest a podrobil sa mu odpovedá Sokrates jednoznačne áno. Ak by ušiel z väzenia, poruší čo sľúbil.

Zdá sa akoby Sokrates anticipoval osvietenské teórie spoločenskej zmluvy (možno s rozdielom, že spoločenská zmluva sa uzaviera medzi ľuďmi v predobčianskom stave navzájom z rovnakej pozície hodnoty každého individua, kým u Sókrata ide o dohodu asymetrickú: dohody občana so štátom a jeho zákonmi). Štát poskytuje svojim občanom rôzne výhody, vedie život každého svojho občana ako starostlivý rodič svoje dieťa). Pokiaľ tieto výhody prijímame a využívame, zaväzujeme sa k rešpektu k zákonom. Bolo by morálne nesprávne prijímať výhody a

ÚSTAV PRÁVA A PRÁVNÍ VĚDY

BOROVANSKÉHO 2220/11 • 150 00 PRAHA 5

TELEFON +420604/169198 • EMAIL PODATELNA@USTAVPRAVA.CZ

Zapsaný jako vědecká instituce v rejstříku obecně prospěšných společností vedeném Městským soudem v Praze v oddíle O 358, IČ: 27200248

práva, ktoré poskytuje život v štáte a neprijímať nevýhody a povinnosti, ktoré môžu zo života v štáte plynúť.^v

Na dokreslenie a správne pochopenie Sókratovho postoja je dobré si pripomenúť čo je to zákon, ktorý sa musí dodržiavať. Chápe ho totiž diametrálne odlišne ako ho chápeme dnes. Zákon je synonymom pravdy. Nehovorí a nenariaďuje čo byť má, ale stanovuje to, čo je. Čo je správne, spravodlivé, dobré, krásne. Nie je obyčajným rozhodnutím obce. Nie je totiž žiadnym rozhodnutím. Rozhodnutia sú totiž dobré a zlé, správne a nesprávne, sú otázkou vole. Zákon sa v Sókratovom poňatí nemôže nikdy ukázať ako nesprávny, je totiž pravdou samotnou. Netvorí sa, nachádza sa. Množstvo, masy, ľud nemôže nachádzať zákony, hoci chce neustále v demokracii do riadenia obce a do zákonov hovoriť, pretože sa nevyzná vo veciach spravodlivých. Zákonom sa stane iba to, čo je správne, a nie to, čo je nesprávne, i keď sa to nevedúcim (masám, množstvu, väčšine) zdá zákonom, lebo je to nezákonné.^{vi} Dôraz je kladený na obsah zákona, t.j. formálne prijatý zákon nemusí byť zákonom. S tým súvisí aj Sókratom tematizovaný problém občianskej neposlušnosti. Za tyranskej vlády tridsiatich v rozpore s nariadením obce poslúchol Sókratés svoje svedomie a odmietol priviesť zo Salamíny občana Leonta, aby bol popravený, vystaviac sa tým nebezpečenstvu vlastnej smrti.^{vii} Pred súdnym tribunálom tiež pripúšťa občiansku neposlušnosť v prípade, ak by ho súd oslobodil pod podmienkou, že prestane filozofovať. Sokrates odpovedá: „Sokrates nikdy neprestane filozofovať. Bude počúvať viac boha než vás ... pretože to prikazuje boh...“^{viii}

III.

Myšlienka viazanosti platnosti zákona na jeho konkrétny obsah je možno jedna z myšlienok, ktorá je platná zo Sókratových myšlienok i dnes. Nie všetko, čo sa formálne stane zákonom, ním naozaj je. Zákony obsahujúce nezmyselné, nesplniteľné alebo hlboko nespravodlivé normy, nemôžu ani dnes platiť ako právo (G. Radbruch, L.L.Fuller...)

V Sókratovom svete však posúdenie toho, čo je správne a spravodlivé posúdi najlepšie odborník, buď malá skupina alebo najlepšie jeden, pretože i pravda je len jedna. Odtiaľto je už len malý krok k tvrdeniu, že najlepším politickým zriadením je oligarchia alebo autokracia. Sókratove neskrývané oliagarchické sklony a protidemokratické zmýšľanie sú v pozadí jeho súdneho procesu a faktickým dôvodom jeho odsúdenia.

Svoje odsúdenie nevidí ako nespravodlivosť, ktorej sa mu dostalo zo strany zákonov, ale ako previnenie ľudí, ktorí ho odsúdili. Sokrates nenapadá racionalitu alebo spravodlivostný obsah zákona odsudzujúci skutky ako zavádzanie nových bohov, kazenie mládeže, sofizmus, či bezbožníctvo, za čo bol fakticky odsúdený. Súd v technicko-právnom zmysle dospel na základe vykonaných dôkazov k nesprávnym skutkovým zisteniam, hoci subsumoval správne.

ÚSTAV PRÁVA A PRÁVNÍ VĚDY

BOROVANSKÉHO 2220/11 • 150 00 PRAHA 5

TELEFON +420604/169198 • EMAIL PODATELNA@USTAVPRAVA.CZ

Zapsaný jako vědecká instituce v rejstříku obecně prospěšných společností vedeném Městským soudem v Praze v oddíle O 358, IČ: 27200248

Nech sa hodnotíme tento postoj ako chceme, Sókratovi, ak chcel zostať sám vo vlastných očiach človekom spravodlivým a morálnym, nezostávalo nič iné, než podrobiť sa tomuto rozsudku. To samozrejme neznamená, že konal správne. Nebol však schopný morálne zdôvodniť iný postoj, vyúsťujúci k úteku či odporu. Táto smrť najmä zásluhou Platónovho dialógu Kritón prispela mierou vrchovitou k tomu, že sa jeden nadpriemerný duch svojej doby stal populárnou legendou a inšpiračným zdrojom nielen filozofov ale isteže aj právnych mysliteľov.

© Mgr. Lukáš Valúšek

V Prahe, dňa 20.12.2005

ⁱ *Kritón* 50a 8 – 50b 2.

ⁱⁱ *Kritón* 51b 2.

ⁱⁱⁱ Vid' čl. 2 ods. 1 Ústavy SR, čl. 2 ods. 1 Ústavy ČR, a pod.

^{iv} *Kritón* 50d 3.

^v Bližšie Graeser, A.: *Řecká filosofie klasického období*. Praha. Oikoymenh, 2000, s.142.

^{vi} Porovnaj: *Minós* 317c 8.

^{vii} *Obrana Sókratova* 32c 6.

^{viii} *Obrana Sókratova* 29d 2.

Synopsa:

Valúšek, L.: Platónov dialóg Kritón a legitimita práva, Ústav práva a právni vědy, 12/2005

Článok rozoberá Platónov dialóg Kritón, ktorý projektuje Sókratove myšlienky na legitimitu práva a obce. Sókratés uprednostňuje subjektívne vnímaný nespravodlivý rozsudok pred útekem do vyhnanstva. Dôvodí nepísanou dohodou s obcou, že bude dodržiavať všetky jej zákony a rozhodnutia bez výnimky. Nerešpektovaním rozhodnutia obce a zákona v jednom prípade by podľa Sókrata zničilo celú obec, hoci nie je jasné ako. Sókratovský postoj sa javí z pohľadu moderného vnímania štátu, práva a postavenia občana v ňom ako neakceptovateľný, hoci pochopiteľný.

Adresa + pracovisko:

Mgr. Lukáš Valúšek, Slavíkova 22, 130 00 Praha 3, ČR.

Autor študuje právo a filozofiu na Karlovej Univerzite v Prahe. Príspevok zaznel v rámci vedeckého seminára Katedry teorie práva a právnických učení Právnickej fakulty Karlovej Univerzity v Prahe pod vedením prof. Gerlocha. Ústavu práva a právni vědy jej poskytl v rámci odbornej stáže na katedře ústavního s právního práva Ústavu práva a právni vědy.

Resumé:

This article analyses one of the Plato's dialogues Crito. This dialogue describes Socrates thoughts about legitimacy of law and state (polis). Socrates prefers judgement on him and death penalty, which he considers unjust, to escape to exile. He argues for unwritten agreement between citizen and the state. Following this agreement every citizen **trusts** to observe all the state rules and decisions. In Socrates' view, should the law or decision be broken once, it will destroy all rules and the whole state, although it is not clear how exactly. This point of view seems to be unacceptable in the view of modern state, law and position of citizen in it. However, it seems to be understandable.